

การศึกษาวิเคราะห์ไตรสรณคมนีในพระไตรปิฎก

An Analysis of Taking the Threefold Refuge in the Tripitaka

¹พระมหาชัยณรงค์ อภินนโท (อุดม)

Phramaha Chainarong Abhinando (Udom)

²พระมหาจীরวัฒน์ กนตวณโณ

Phramaha Chiravat Kantawanno

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyala University

¹Corresponding Author, Email: mahachebkk@gmail.com

Received June 5, 2022; Revised June 25, 2022; Accepted: September 28, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาวิเคราะห์ไตรสรณคมนีในพระไตรปิฎก ด้วยการศึกษาเอกสารและหนังสือ จากการศึกษาพบว่า บุคคลที่เข้าถึงไตรสรณคมนีสามารถบรรลุธรรมได้นั้นจะต้องมีความศรัทธา และเปล่งวาจาปฏิญาณตนเพื่อยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาที่อยู่หลายบุคคลด้วยกัน หลักคำสอนของพุทธศาสนามีวิธีการสอนหลักธรรมที่เข้าถึงบุคคลทุกคนชั้นทุกระดับการศึกษา จึงเป็นเหตุให้เข้าใจได้ว่าการที่บุคคลจะเข้าถึงหลักธรรมได้นั้น ประกาศแรกจะต้องปฏิญาณตนด้วยการเปล่งวาจาระลึกถึงไตรสรณคมนีก่อนเป็นเบื้องต้น

การเปล่งวาจาเพื่อระลึกถึงไตรสรณคมนีนับเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นของชาวพุทธ เป็นการปฏิญาณตนต่อหน้าบุคคลอื่น เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาในพระรัตนตรัย เมื่อครั้งพุทธกาล การนับถือพระพุทธศาสนา ประการแรกคือจะต้องเปล่งวาจาจากกล่าวคำขอไตรสรณคมนีให้ได้เสียก่อน จึงจะนับว่าเป็นบุคคลผู้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่งที่ระลึกไปตลอดชีวิต การกล่าวคำปฏิญาณตนด้วยความตั้งใจเพื่อตั้งสัจจะให้จิตพร้อมน้อมรับสัจจธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั่นเอง เป็นการยอมมอบตนเพื่อจะปฏิบัติตามหลักคำสอนพระพุทธเจ้าทุกประการ

คำสำคัญ: ไตรสรณคมนี; ไตรปิฎก; พระพุทธศาสนา

Abstract

This article is intended to be an analytical study of the trinity in the Tripitaka. This is qualitative research done by studying academic documents. It was found that There are many people who can attain the Tri-Sarah Ghana and attain the

Dharma. Buddhist doctrine has a method of teaching dharma principles that are accessible to people of all classes and levels of education. Therefore, it can be seen that person to be able to access the Dharma The first proclamation must make an oath by voicing a java to remember the three words of wisdom first.

Speaking in remembrance of the Three Sacred Words is an important element for Buddhists. It is an oath in front of another person. It is an expression of faith in the Triple Gem. When the Buddha's time to respect Buddhism The first is to be able to utter the words of a request for the tribunal first. Therefore, it is regarded as a person who has access to the Buddha, Dharma, and Sangha as a lifelong relic.

Keywords: Taking the Threefold Refuge; Tipitaka; Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ปฏิเสธการนับถือเทพเจ้า จะแตกต่างจากศาสนาอื่นๆ ซึ่งจะมีการสวดอ้อนวอนต่อเทพเจ้าของตนเพื่อเป็นการสรรเสริญต่อเทพเจ้าที่ตนศรัทธาและนับถือ เป็นการแสดงออกให้รับรู้ว่าตนเคารพเทพเจ้าในศาสนา นี้ เรื่องความเชื่อและความศรัทธาเป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องมีด้วยกันทุกคนเพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจเป็นขวัญกำลังใจเมื่อมีภัยที่จะมาถึงด้วย ในหลักพุทธศาสนาก็มีวิธีการในการแสดงออกถึงการนับพระพุทธศาสนาเช่นกัน คือการปฏิญาณตนโดยการเปล่งวาจา เพื่อเป็นการยอมรับและปฏิบัติตามหลักคำสอน จะเห็นได้ว่าแต่ละศาสนาหรือลัทธิก็จะมีวิธีการสอนเพื่อให้ศาสนิกของตนศรัทธาและเคารพ พุทธศาสนาแปลว่าศาสนาของพุทธะหรือศาสน์ของท่านผู้รู้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2563)

จะพบว่า การที่มนุษย์มีความเชื่อในพระรัตนตรัยมาจากความจำเป็นทางความรู้สึกว่า “มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคามต่างถึงภูเขา ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นสรณะ นั่นมิใช่สรณะอันเกษม นั่นมิใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 92 หน้าที่ 188-189, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) คนที่กราบไหว้ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ เพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ล้วนมาจากความกลัว โดยความกลัวเป็นสัญชาตญาณที่ติดตัวมนุษย์มาพร้อมกับการเกิด โดยไม่จำเป็นต้องมีใครมาสอน เป็นที่มาของหาที่พึ่งโดยผู้ที่ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะยอมใช้ปัญญาขอพิจารณาเห็นอริยสัจ 4 ประการ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นั่นเป็นสรณะอันเกษม นั่นเป็นสรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 190-192 หน้าที่ 92, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ประโยชน์ของไตรสรณคมน์คือเป็นสิ่งเบื้องต้นที่จะนำไปสู่ความศรัทธาที่ประกอบปัญญา เป็นสัมมาทิฐิที่มีความเห็นที่ถูกต้อง มนุษย์มากมาย ถูกภัยคุกคาม พากันหาสิ่งต่างๆมากมาย เป็นที่พึ่ง ยึดเอาภูเขาบ้าง ป่าบ้างสวนและต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์บ้าง เป็นสรณะ แต่สิ่งเหล่านั้น ไม่เป็นที่พึ่งอันเกษม นั่นไม่ใช่สรณะอันอุดม คนยึดเอาสรณะอย่างนั้น จะพ้นไปจากสรรพทุกข์หาไม่ ส่วนผู้ใด ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ มองเห็นด้วยปัญญาโดยถ่องแท้ ซึ่งอริยสัจจ 4 คือ ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ความก้าวล่วงทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ 8 อันให้ถึงสงบระงับทุกข์ นี้แหละ คือสรณะอันเกษม นี่คือสรณะอัน

สูงสุด คนถึงสรณะอย่างนี้แล้ว ย่อมปลอดภัยจากทุกข์ทั้งปวง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2544) จากข้อพิจารณานี้ จะเห็นว่าอานุภาพแห่งพระรัตนตรัยอันเป็นที่พึ่งย่อมเป็นสรณะช่วยให้นำไปสู่ความหลุดพ้นข้ามพ้นในวัฏฏะทุกข์ทั้งปวงได้ เป็นที่มาของบทความนี้ที่ต้องการวิเคราะห์ถึงความหมายและคุณค่าไตรสรณคมน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกต่อไป

แนวคิดเรื่องไตรสรณคมน์

การพิจารณาเรื่องไตรสรณคมน์มาจากการพื้นฐานการเข้าใจรูปแบบความเชื่อในพระพุทธศาสนา โดยจะพบข้อมูลในพระไตรปิฎก ดังนี้

1. ความหมาย ไตรสรณคมน์ แปลว่า การถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ได้แก่การเปล่งวาจาขอถึงพระพุทธ, พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก ซึ่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า, พระธรรม และพระสงฆ์ซึ่งเรียกเต็มว่าพุทธรัตนะ, ธรรมรัตนะ, สังฆรัตนะ ซึ่งได้แก่พระพุทธ คือ ท่านผู้ตรัสรู้ธรรมด้วยพระองค์เอง แล้วสอนประชุมชนให้ประพฤติชอบด้วยกาย, วาจา, ใจ ตามพระธรรมวินัย พระธรรม คือ พระธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์ คือ หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย (พระธรรมกิตติวงศ์, 2548)

ความเป็นมา ไตรสรณคมน์ในบทนี้คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ ครบสมบูรณ์ในวันแห่งการประกาศพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อาสาฬหมาสเพ็ญ เดือน 8 ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นปฐม ได้ดวงตาเห็นธรรม ทรงโปรดให้อุปสมบทด้วยเอตทัคคะอุปสัมปทา ในครั้งนั้นนับได้ว่ามีพระรัตนตรัยครบสมบูรณ์ทั้ง 3 ประการ ในกาลต่อมา หลังจากพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมครั้งแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ในสมัยต้นพุทธกาล เมื่อคราวที่ทรงส่งพระอรหันต์ 60 รูป ไปประกาศพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก โดยตรัสให้ใช้ไตรสรณคมน์เป็นวิธีบรรพชาและอุปสมบทของกุลบุตร เรียกว่า ตีสรณคฺมนุสสัมปทา เหตุที่ตรัสตีสรณคฺมนุสสัมปทานี้ เพราะมีกุลบุตรผู้เลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาปรารถนาจะบรรพชาอุปสมบทตามเหล่าพระสาวก การที่เหล่าพระสาวกจะพากุลบุตรเหล่านั้นมาเฝ้าขอบรรพชาอุปสมบทกับพระผู้มีพระภาคโดยตรงเป็นสิ่งที่ยากลำบาก ดังนั้น เพื่อให้สะดวกในการประกาศพระศาสนา และให้พระศาสนาเจริญแพร่หลายได้รวดเร็วขึ้น พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทวิธีนี้ พระรัตนตรัยจึงเป็นสรณะที่พึ่งระลึกถึง อันพระคุณของพระพุทธเจ้า 3 ประการ คือพระบริสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ พระมหากรุณาคุณ ระลึกถึงพระธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ยังการรักษาปฏิบัติตามไม่ให้เกิดไปสู่ที่ชั่ว พระสงฆ์ คือสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ฟังคำสั่งสอน และสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตามด้วย พระรัตนตรัยทั้ง 3 นี้ จึงเป็นหลักสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา ความเชื่อความเลื่อมใสให้มั่นคงต่อพระรัตนตรัย (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 105 หน้าที่ 166, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

สรณะ หมายถึง ที่พึ่ง ขจัดปัดเป่า บรรเทาทุกข์ ความหวาดสะดุ้ง ทุคติ และความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย เป็นชื่อของพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ พระพุทธเจ้า ชื่อว่าสรณะ เพราะกำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการให้ถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ และนำออกจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พระธรรม ชื่อว่าสรณะ เพราะให้สัตว์ข้ามพ้นกันดาร คืออภัพ และให้สัตว์โปร่งใจ พระสงฆ์ ชื่อว่าสรณะ เพราะทำสักการะที่หมู่ชนทำไว้ให้มีผลไพบูลย์ จิตเกิดความเลื่อมใส และความเคารพอย่างแน่วแน่ไม่

หัวหน้าหมู่ในพระรัตนตรัย สามารถกำจัดกิเลสได้ เรียกว่า สรณคัมภ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2559)

ส่วนบุคคลผู้เข้าถึงไตรสรณาคัมภ์ เรียกว่า พุทธมามกะ “ผู้ถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา”, ผู้รับเอาพระพุทธเจ้าเป็นของตน, ผู้ประกาศตนว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งพิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเรียบเรียงตั้งเป็นแบบไว้ ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดจะส่งเจ้านายคณะหนึ่งออกไปศึกษาในทวีปยุโรป ทรงถือตามคำแสดงตนเป็นอุบาสกของเดิม แต่แก้บท อุบาสก ที่เฉพาะผู้ใหญ่ผู้ได้ศรัทธาเลื่อมใสด้วยตนเอง เป็น พุทธมามกะ และได้เกิดเป็นประเพณีนิยมแสดงตนเป็นพุทธมามกะสืบต่อกันมา โดยจัดทำในกรณีต่างๆ โดยเฉพาะ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2558)

หลักของชาวพุทธนั้นการน้อมใจระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย เข้าใจความหมายอย่างถูกต้อง และยึดถือเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติหรือเป็นเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิต เรียกว่า สรณคัมภ์ หรือไตรสรณาคัมภ์หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพระรัตนตรัย หมายถึง แก้วสามประการอันประเสริฐสุดของพุทธศาสนิกชนที่เรียกว่า รตน (แก้ว) เพราะว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐ มีค่าสูง และหาได้ยาก เทียบด้วยดวงแก้วมณี แก้วสามประการ การเปรียบเทียบกับพระรัตนตรัยเปรียบเสมือนแก้วมณีอันมีค่ามีราคา เป็นเครื่องประดับที่มีค่าสูงสุด เพราะพระรัตนตรัยเป็นของที่มีคุณค่าหาประมาณมิได้ หากใครระลึกถึงเป็นที่พึ่งที่ระลึกอยู่ในใจเสมอ จิตของบุคคลนั้นย่อมเจริญรุ่งเรืองในชีวิตตลอดไป

การน้อมใจระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยนั้น การเข้าใจความหมายอย่างถูกต้อง และยึดถือเป็นหลักแห่งความประพฤติปฏิบัติหรือเป็นเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิต โดยยึดบังเอิญจากอกุศลและนำจิตเข้าสู่กุศลเรียกว่า สาระณะ การระลึกถึง คือพระรัตนตรัย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกไปจนตลอดชีวิต ที่ได้กล่าวไว้ว่า ทุกศาสนาย่อมมีที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ การแสดงออกถึงการเข้าถึงก็ย่อมแตกต่างกันออกไป บางศาสนาก็ใช้วิธีการสวดอันวอน บวงสรวงเช่นไหว้ การประพาศิวัตร ส่วนพระพุทธศาสนานั้น ได้มีวิธีการปฏิญาณตนเพื่อแสดงออกด้วยการนับถือพระพุทธศาสนาและการเข้าถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดไป

ส่วนอานุภาพแห่งภาวานานั้นจักเกิดแก่ผู้เจริญสติทุกเมื่อ การเมื่อผู้ชราภาพปรากฏอยู่ การเจ็บไข้เบียดเบียนเป็นที่สุด การภาวานาในบทไตรสรณคัมภ์จักเป็นนาวา คือเครื่องนำจิตไปสู่สุดดีอันเป็นที่หวังในที่สุดได้ คือ ย่อมได้ความเป็นพุทธบริษัทโดยแท้ ได้สรณะอันเป็นที่พึ่งของผู้ระลึกถึงอยู่ทุกเมื่อ ความอาจหาญของศากยะบุตรในชนทุกหมู่เหล่า ความบริบูรณ์แห่งทรัพย์คือรัตนตรัยสมปรารถนา ย่อมเข้าถึงซึ่งความประสงคฺ์ในมรรค ผล นิพพาน การถึงพระรัตนตรัยที่ได้ประโยชน์อย่างแท้จริง สำหรับปุถุชนจะต้องประกอบด้วย

1. เลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง จิตใจเลื่อมใสอย่างแท้จริง
2. ปราถนาความบริสุทธิ์แห่งตน อดโน สุทธิกามินี
3. ปฏิบัติตามโดยชอบโดยถูกต้อง สมมาปฏิบัติชนตานิ ปรมาย วิสุทธียา ปฏิบัติตามโดยชอบ เพื่อความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง

การถึงพระรัตนตรัยที่ได้ประโยชน์แท้จริงสำหรับปุถุชนต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ คือ เลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ในพระรัตนตรัย (วคิน อินทสระ, 2556)

การเข้าถึงพระไตรสรณคมณ์หรือการเปล่งวาจากล่าวถึงพระรัตนตรัยเป็นการแสดงตนว่าเราได้รับพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งอันสูงสุดแล้วเป็นชาวพุทธมามกะนับแต่นั้นเป็นต้นไปชีวิตของเราจะดำเนินไปโดยมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเป็นที่ระลึกแม้ว่าจะพบอุปสรรคใดๆ ก็ตามขอให้รับรู้รับทราบว่าได้มีที่พึ่งทางใจอันสูงสุดกว่าเทพดาทั้งหลายพระพรหมทั้งหลายในสากลโลกนี้ ไม่มีใครจะสูงกว่าพระรัตนตรัยอีกแล้ว และจะรับขออนบ้น้อมพระรัตนตรัยไปจนกว่าชีวิตจะสิ้นสุดในสังสารวัฏฏะอันมีภูมิ 31 นี้ จนตราบเท่าเข้าสู่ นิพพาน

2. คุณค่าการเข้าถึงไตรสรณคมณ์ การเข้าถึงไตรสรณคมณ์เป็นการเพิ่มคุณค่าในเรื่องความเชื่อ โดยจะพบหลักการดังกล่าวในรูปแบบ ดังนี้

ก. คุณค่าส่วนบุคคล โดยจะพบว่า พระพระรัตนตรัยบังเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในเหตุการณ์ที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาที่เรียกว่า อัมมจักกัปปวัตตนสูตร แก่พระปัญจวัคคีย์จบ เกิดผลว่า พระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม คือบรรลุพระอริยบุคคลเป็นพระโสดาบัน แล้วท่านขอบวชต่อ พระพุทธเจ้า ครั้นนั้น จึงเกิดสิ่งมีค่าขึ้นสามสิ่งเป็นครั้งแรกในโลก ได้แก่พระพุทธ(พระพุทธเจ้า) พระธรรม (อัมมจักกัปปวัตตนสูตร) พระสงฆ์ (พระอัญญาโกณฑัญญะ) เรียกการเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งว่า ไตรสรณคมณ์ นอกจากนี้ ไตรสรณคมณ์นี้ยังเป็นรูปแบบการบวชประเภทหนึ่งด้วย ซึ่งปัจจุบัน รูปแบบการบวชแบบนี้ ใช้กับการบวชสามเณร การถึงไตรสรณคมณ์นั้นสำคัญมากต่อชาวพุทธ เพราะสามารถปลดเปลื้องความทุกข์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือความทุกข์ทางใจ ที่พึ่งอื่นนอกเหนือจากพระรัตนตรัยแล้วอย่างมากก็ช่วยได้แค่ลดความวิตกกังวลได้ชั่วคราวเท่านั้น อย่างการเชื่อการบันดาลความสุขจากเครื่องรางของขลัง เป็นต้น องค์ประกอบของพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธเจ้า หมายถึง ผู้ที่ตรัสรู้กฎธรรมชาติดและการดับความทุกข์ได้ด้วยพระองค์เองและสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งตาม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 12 หน้าที่ 18, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

คุณค่าในการเข้าถึงพระธรรม สิ่งที่พระพุทธเจ้าค้นพบและนำมาสั่งสอนเรียกว่า พระธรรม เรียกผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า พระสงฆ์ พระพุทธเจ้านั้นทรงมีคุณสมบัติอันน่ายกย่องที่กล่าวให้จบสิ้นได้ สรุปได้ในพระคุณ กล่าวคือ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ คุณของพระธรรมช่วยให้ผู้ปฏิบัติตามไม่มีความเดือดร้อนในอบายภูมิ คุณของพระสงฆ์เป็นแบบอย่างของผู้ต้องการพ้นจากความทุกข์ การเข้าถึงไตรสรณคมณ์แบบโลกียะมีสี่วิธี ได้แก่ การมอบตน หมายถึง การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต การมีพระรัตนตรัยเป็นที่ไปในเบื้องหน้า หมายถึง การน้อมนำความดีของพระรัตนตรัยมาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตาม การยอมเป็นศิษย์ หมายถึง การปฏิบัติตามคำสั่งสอนของผู้เป็นอาจารย์ ได้แก่ กรณีของพระมหากัสสปะ อาจารย์คือพระพุทธเจ้า เป็นต้น การกราบไหว้ หมายถึง การกราบ การไหว้ การลุกขึ้นยืน หรือการแสดงความนอบน้อมอื่นๆ ต่อพระรัตนตรัย การเข้าถึงไตรสรณคมณ์แบบโลกุตระ ได้แก่ การบรรลุมรรคผล นิพพาน เป็นพระอริยบุคคล ผลของการเข้าถึงพระรัตนตรัย มีผลในการคุ้มครองขจัดภัยอันตราย ทำลายความหวาดกลัวมีฐานะดี ทำให้เกิดในภพที่ดี ผลสูงสุดทำให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ การเข้าถึงไตรสรณคมณ์โดยการมอบตน หรือปัจจุบันที่เรียกว่าการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล ผู้ที่แสดงตนเป็นพุทธมามกะคนแรกในพระพุทธศาสนา คือพ่อค้า 2 พี่น้องชื่อตปุสสะกับภัลลิกะ ที่บังเอิญเดินทางมาพบพระพุทธเจ้า ขณะที่ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นเกตุ และได้ถวายข้าวสัตตุงสัตตูก่อนแต่พระพุทธองค์ เมื่อฟังธรรมเกิดความเลื่อมใสได้แสดงตนยอมรับพระรัตนตรัย 2 คือ พระพุทธ พระธรรม เป็นที่พึ่งตลอดชีวิต (พระพุทธโฆสเถระ, 2554)

ต่อมาในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงจำพรรษาที่ป่าอิสิมฤคทายวัน บิดาของพระยสะได้ฟังธรรมเกิดเลื่อมใสศรัทธาแสดงตนเป็นอุบาสกคนแรกที่เข้าถึงพระรัตนตรัยคือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จะเห็นได้ว่าทั้งสองตัวอย่างที่ได้ฟังธรรมนั้นก่อนประกาศตนเข้าถึงสรณะ ได้มีการฟังคือศึกษาพิจารณาธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนเสียก่อน เมื่อเห็นว่าถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว จึงประกาศตนเข้าถึงพระรัตนตรัย ดังนั้น การประกาศถึงสรณะตามสายตระกูล บางที่ไม่รู้จักคำสอนในพระพุทธศาสนา หรือรู้น้อยมาก เพราะมิได้สนใจศึกษา จึงเป็นการนับถืออย่างหลับลูบล้อตา ไม่รู้ว่าสิ่งที่ตนเอาเป็นที่พึ่งนั้นเป็นอย่างไร เอาแต่ประกาศตนว่าเป็นพุทธมามกะ ทั้งที่ไม่มีความเข้าใจในพระธรรมคำสั่งสอนเลย จึงเป็นการเข้าถึงไตรสรณคมน์ที่เศร้าหมอง เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจพระรัตนตรัย แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาไปอย่างไร้ โดยสรุปคือไม่ศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจก่อนนับถือนั่นเอง การเข้าถึงไตรสรณคมน์โดยความนับถือเอาพระรัตนตรัยนั้นไว้เบื้องหน้า

ชาวพุทธในสังคมไทยนอกจากจะยึดพระธรรมคำสอนเรื่องการพึ่งพาตนเองอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อดตา หิ อดตโน นาโถ ตนแลเป็นที่พึ่งของตน ตน ในที่นี้ หมายถึง กุศลกรรมที่เราได้ประพฤติปฏิบัติมา กุศลกรรมหรือความดีเท่านั้นจึงจะเป็นที่พึ่งของเราได้ เช่น บุคคลผู้ตั้งอยู่ในศีลธรรม หมั่นประกอบความดี มีชื่อเสียงเกียรติยศปรากฏเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป และเมื่อเวลาตายไปแล้วย่อมไปสู่สุคติ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ทุกๆ คนไม่ว่าใครๆ ต่างก็มีตน คือคุณงามความดีเป็นที่พึ่งของตนทั้งนั้น จะพึ่งใครไม่ได้เพราะใครทำกรรมใด คนนั้นก็ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น แต่ก็ได้ไม่ได้เข้าใจและถือหลักการพึ่งพาตนเองไปปฏิบัติตามแบบอย่าง เช่น การบาเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง เพราะบางคนยังเชื่อกันว่าพระเครื่องเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะเกิดจากการปลุกเสกของพระเกจิอาจารย์ทั้งหลายจึงสามารถคุ้มครองปกกันภัยอันตรายต่างๆ ได้ เช่น มหาอุด คือยิงไม่ออก แคล้วคลาด ยิงออกแต่ไม่ถูก คงกระพันชาตรี ยิงถูกแต่ไม่เข้า หรือฟันไม่เข้า ตลอดถึงเป็นเสน่ห์มหานิยม เป็นต้น ไม่ได้ยึดถือการกระทำของตนเป็นหลักใหญ่ ดังกล่าวนี้จึงเป็นการเข้าถึงไตรสรณคมน์ที่เศร้าหมองเพราะมีมิฉนาทิมุขี คือ เห็นผิด เข้าใจผิด คือเข้าใจพระรัตนตรัยหรือวัตถุที่เนื่องด้วยพระรัตนตรัยเช่น พระเครื่อง เป็นอย่างเทพเจ้าและของขลัง

ข. คุณค่าทางสังคม การเข้าถึงไตรสรณคมน์โดยการเข้าถึงความเป็นศิษย์ หน้าที่ที่ศิษย์พึงกระทำต่อครู กล่าวคือ 1) ลูกศิษย์นรับ 2) ช่วยทำกิจธุระของครูอาจารย์ 3) เชื้อฟังคำแนะนำสั่งสอนของครูอาจารย์ 4) อุปัฏฐาก 5) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 268 หน้าที่ 213, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ลักษณะของครูที่ดีในทัศนะของชาวพุทธในสังคมไทยตรงกับลักษณะของครูที่ดีตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังนี้ ครูมีลักษณะท่าทางดี ประพฤติดี อหยาศัยดี อารมณ์ดี เข้ากับคนได้ทุกชั้น จัดเข้าใน ปิโย ครูเป็นผู้มีความรู้ในธรรมและนำไปปฏิบัติได้และยังเป็นแบบอย่างที่ดีด้วย ธรรมในที่นี้หมายถึง ครูมีความเป็นธรรม มีความยุติธรรม กัลยาณมิตรธรรม ยึดมั่นในคำสอนพระพุทธเจ้าในศาสนาที่ตนนับถือ เป็นคนดี มีน้ำใจ มีความเมตตา กรุณา ซื่อสัตย์สุจริต ยึดมั่นในระเบียบ กฎ กติกา กฎหมาย และจรรยาบรรณวิชาชีพ จัดเข้าใน ครุ ครูเป็นผู้แสวงความรู้อยู่เสมอ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน เช่นเรียนต่อให้มีวุฒิการศึกษาให้สูงขึ้น เรียนรู้ในสิ่งที่ตนสนใจเพื่อนำมาปรับใช้ในการเรียนการสอน และปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เมื่อครูเป็นผู้แสวงหาความรู้อยู่เสมอและนำมาใช้ในการเรียนการสอน ครูก็จะสามารถสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาใหม่และนำไปใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้จนเกิดความชำนาญเป็นที่ยอมรับของนักเรียน เพื่อนครู ผู้บริหาร ผู้ปกครองและชุมชน ชาวพุทธในสังคมไทยนิยมกราบไหว้พระรัตนตรัยคือพระพุทธรูปในฐานะองค์ปฏิมาหรือตัวแทนพระพุทธเจ้า ถือว่าพระพุทธรูปเสมือนมีชีวิตจิตใจ

จึงเรียกว่าหลวงพ่อกับ หลวงพ่อร่วงโรจนฤทธิ์ที่องค์พระปฐมเจดีย์ก็เรียกว่า หลวงพ่อร่วง พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่วัดไร่ขิง ก็เรียกว่า หลวงพ่อดาวไร่ขิง พระพุทธศรีรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกต วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็เรียกว่า หลวงพ่อแก้ว ดังนั้นเป็นต้น แต่ก็ยังมีการไหว้ผีบรรพบุรุษ ผีบ้านผีเมือง และผีประจำธรรมชาติต่างๆ แม้จะนับถือพระรัตนตรัยก็ตาม แต่ก็มีการสร้างสถานที่ให้ผีสถิตอยู่ด้วย เช่น ศาลเจ้า หรือเรือนปู่ตา เป็นต้น แม้ในบริเวณบ้านก็มีศาลพระภูมิอยู่ด้วยเพื่อเป็นที่สถิตอยู่ของภูมิมเหวตาและผีเจ้าที่เจ้าทางทั้งหลาย จะได้คุ้มครองรักษาคนที่อยู่ในบ้านนั้น ในการนับถือเทวดาพระพุทธศาสนาไม่มีข้อห้ามอย่างที่ มีการระลึกถึงเทวดาที่เรียกว่าเทวดานุสสติกรรมฐาน จะเห็นว่าการที่คนเราจะกราบไหว้เคารพบูชาอะไรก็ตาม ต้องระลึกถึงคุณธรรมความดีของสิ่งนั้นเป็นสำคัญ เมื่อระลึกแล้ว เป็นการนำคุณความดีนั้นมาประพฤติตามย่อมที่จะได้ประโยชน์มาก เป็นการกราบไหว้ที่มีผลในทางพระพุทธศาสนา ชาวพุทธในสังคมไทยนับถือพระพุทธศาสนาโดยสรุปแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ 1. ฝ่ายที่นับถือคำสอนในพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ชั้นรองคืออรรถกถา เป็นต้น จึงไม่เชื่อเรื่อง ภูติผีปิศาจ หรือคำสอนที่มีการแปลงหรือไม่ใช่คำสอนดั้งเดิม ไม่ได้ยึดถือเลื่อมใสในพิธีกรรมที่มีการปรับปรุงมากนัก 2. ฝ่ายที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน คือพวกที่นับถือพระพุทธศาสนาที่มี การผสมผสานพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมกับความเชื่อในลัทธิและศาสนาอื่นเข้าด้วยกัน จนเกิดมี พิธีกรรมที่มากมายตามมา ให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมเป็นอย่างมาก ชาวพุทธในสังคมไทยที่มีความ ศรัทธาในพระรัตนตรัย ก็จะมีการสวดสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า คุณของพระธรรม คุณของ พระสงฆ์อย่างจริงใจ (นายฉัตรพิทย สุริวงษ์, 2561)

วิเคราะห์ไตรสรณาคมนับกับคุณค่าในพระไตรปิฎก

การพิจารณาไตรสรณาคมนั้นในแง่ของการสนับสนุนให้เกิดความเชื่อขึ้นเป็นกลไกของความเป็นมนุษย์ที่ต้องการที่พึ่งในยามเผชิญหน้ากับปัญหาหรือภัยที่เกิดขึ้นเรียกว่าข้อจำกัดของตนเอง โดยปรากฏเชิงคุณค่า ดังต่อไปนี้

1. **ไตรสรณาคมนับกับคุณค่าทางด้านความเชื่อ** พระศาสดาตรัสว่า อัคคิทัต บุคคลถึงวัดอุทฺถงทั้งหลาย มีภูเขาเป็นต้น นับว่าเป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย, ส่วนบุคคลถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง ย่อมพ้นจากทุกข์ในวิภวภูตทั้งสิ้นได้ ดังนี้แล้ว ได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“มนุษย์เป็นอันมาก ถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถึงภูเขา ป่า อาราม และรุกขเจดีย์ว่าเป็นที่พึ่ง สรณะนั้นแลไม่เกษม, สรณะนั้นไม่อุตม, เพราะบุคคลอาศัยสรณะนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ส่วนบุคคลใดถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง ย่อมเห็นอริยสัจ 4 (คือ) ทุกข์เหตุให้เกิดทุกข์ ความกำวล่วงทุกข์ และมรรคมืองค์ 8 อันประเสริฐ ซึ่งยังสัตว์ให้ถึงความสงบแห่งทุกข์ ด้วยปัญญาชอบ; สรณะนั้นแลของบุคคลนั้นเกษม, สรณะนั้นอุตม, เพราะบุคคลอาศัยสรณะนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”

ลักษณะมนุษย์เหล่านั้นๆ อันภัยนั้นๆ คุกคาม อยากพ้นภัย หรือว่าอยากได้ลาภ มีบุตร ก็ไปไหว้ภูเขา ป่าไม้ อาราม รุกขเจดีย์ ว่าเป็นที่พึ่งเป็นสรณะ สิ่งทั้งหมดนี้ไม่ใช่ที่พึ่งและสรณะอันสูงสุด ถ้าอาศัยสิ่งเหล่านี้เป็นที่พึ่งเป็นสรณะแล้ว ไม่อาจที่จะช่วยให้พ้นทุกข์ทั้งปวงได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 188 หน้าที่ 92 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ปัจจุบันในยุคสมัยนี้มนุษย์ทุกคนย่อมมีจิตใจไม่ต่างจากยุคผู้คนสมัยก่อนที่ผ่านมา ในใจลึกๆ แล้ว มนุษย์ทุกคนมีความบกพร่องบางอย่างที่อยู่ในจิตใจได้สำนึกเหมือนกันทุกคนคือ การกลัวภัยที่จะมาถึงตัวเอง การกลัวภัยทั้งหลายนั้น เราสามารถดูได้จากพฤติกรรมต่างๆ ที่แสดงออกมาจากการกระทำทั้งหลายทั้งปวง จะบอกได้เลยว่าใครมีความกลัวอะไร มากน้อยขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมของบุคคลนั้น การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การเคารพกราบไหว้ การนับถือในสิ่งของนั้นๆ หรือการแสวงหาสิ่งของที่มีสรรพคุณ ความเชื่อวัตถุดิบที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นต้น ทำให้มนุษย์จะต้องสร้างที่อยู่ที่หลับที่นอน เมื่อสร้างแล้วจะต้องหาที่มาปิดกั้น ที่มุงที่บังให้มืดซิด หรือถ้าย้อนไปสมัยที่ยังไม่สร้างที่อยู่ คนก็อาศัยอยู่ตามถ้ำ ถ้าเราลองมาคิดวิเคราะห์ดูว่า เหตุผลที่จะต้องมุงที่อยู่อาศัยแบบมีฝาปิดบังให้มืดซิด เพราะสาเหตุอะไรบ้าง เพื่อปกกันลมแดด ลมฝน และเพื่อปกปิดความละอาย เมื่ออยู่กันแบบครอบครัว ป้องกันสัตว์ร้ายจะเข้ามา หรือสิ่งที่มีมองไม่เห็นก็อาจจะเป็นไปได้ บางที่สร้างรั้วล้อมบ้านอีกชั้น และก็หาเครื่องอำนวยความสะดวกมาใช้สอยอุปโภคบริโภค แม้แต่สร้างบ้านแล้วยังต้องทำรั้วประตูแล้วต้องใส่กุญแจล็อกประตูอีก ซึ่งตรงนี้คนในยุคที่ผ่านมายังไม่มี แต่ก็ได้หมายความว่าสิ่งที่อยู่อาศัยไม่คิดจะดูแลเสียเลย คนยุคนั้นเขาก็มีวิธีดูแลข้าวของเครื่องใช้เหมือนกันคงไม่มีสมบัติอะไรมากมีแต่เครื่องมือทำมาหากินเท่านั้น จึงไม่คิดห่วงอะไรมาก แต่จิตใจของคนยอมมีความกลัวตายด้วยกันทุกคน คำว่ากลัวตายนี้ เกิดขึ้นได้กับทุกคนหรือเรียกว่ากลัวในสิ่งที่ลึกลับสิ่งที่ไม่มองไม่เห็น บางครั้งไม่เคยเห็นด้วยซ้ำไปแต่พอได้ยินคนอื่นเล่าต่อๆ กันมาเกิดความกลัวกับเรื่องที่คนอื่นเล่า ในลักษณะอาการกลัวแบบนี้มีอยู่ในจิตมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอะไรก็ตาม อาการกลัวซึ่งจะเห็นได้ว่าเวลาตกอยู่ในสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งก็จะแสดงออกมาให้เห็นได้ชัดเจน สภาพของจิตใจสำนึกยอมปรากฏผลออกมาในลักษณะกลัวจนเกิดเป็นภาพหลอนขึ้นมาหรือการร้องขอชีวิต เพื่อให้รอดพ้นจากสิ่งที่กลัว อาการกลัวนั้นทำให้ขาดสติไม่สามารถควบคุมจิตใจตัวเองได้ จึงหันมาตอบสนองในสิ่งที่กลัวด้วยการสวดอ้อนวอน แก่นกราบไหว้บูชา เพื่อขอให้ชีวิตอยู่รอดปลอดภัย เมื่อขาดสติ แทนที่จะคิดพิจารณาหาสาเหตุในสิ่งที่เกิดขึ้น เพื่อจะได้รู้ความจริง คำว่ากลัวภัยนั้นมีทั้งภัยที่เกิดขึ้นภายนอกและภัยที่เกิดขึ้นภายในมีกล่าวไว้ในบทพระปริตร (พระคัมภีร์สารทวาริก, 2548)

ในสัญชาตญาณของมนุษย์ทุกคน เมื่อความหิวเกิดขึ้นก็ต้องหาของกิน เมื่อความง่วงเกิดขึ้นก็ต้องหาที่นอน เมื่อเจอแดดเจอฝนก็แสวงหาที่อยู่ที่อยู่อาศัย เพราะการเป็นอยู่ของมนุษย์ย่อมต้องการความสุขหรือความสะดวกสบายให้กับตัวเอง การดำเนินชีวิตที่ตอบสนองหาความสุขอยู่ตลอดเวลา เคยใช้เวลาเดินทางหลายวันหรือหลายชั่วโมง ก็แสวงหาคิดค้นใช้เครื่องทุ่นแรงทุ่นเวลาให้เร็วทันใจ ผลิตรถยนต์ เครื่องมือให้ทันสมัยเพื่อทำงานให้เร็วขึ้น เคยขุดหลุมต้องใช้จอบใช้เสียม กว่าจะขุดลงไปถึงก้นหลุมต้องใช้เวลาหลายวัน ปัจจุบันนี้ขุดหลุมใหญ่ใช้เวลาแค่ชั่วโมงเดียวได้หลุมสระน้ำใหญ่โต มนุษย์ที่ทำได้ทุกอย่างเพราะเกิดจากจิตที่กลัวว่าจะไม่ได้ตั้งใจจะไม่เสร็จกลัวช้าและอีกมากมายที่มนุษย์ผลิตเครื่องมือมาเพื่อที่จะทำลายล้างกันด้วยอาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ เหตุก็คือความกลัวว่าถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้ก็จะสู้ประเทศอื่นไม่ได้ ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นปัจจัยหลักคือเกิดมาจากความคิดของมนุษย์เอง มาจากพื้นฐานของแต่ละคนที่ต่างกัน แล้วแต่สิ่งแวดล้อม การอบรมและการได้รับการศึกษา ล้วนมีผลต่อบุคคลนั้นเป็นอย่างมากเมื่อมีอุปนิสัยที่เป็นอัตลักษณ์ของแต่ละคนต่างกัน ในหลักพุทธศาสนาแบ่งจริตของบุคคลออกเป็น 6 จริต คำว่าจริตก็คือความประพฤติหรือนิสัย การแสดงออกการชอบรสนิยมเป็นต้น จริตบางคนรักสวยรักงามมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยชอบความสะอาดบ่งบอกว่าเป็นคนราคจริตคือชอบความสวยงาม รักความสะอาด หรือคนที่มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ หนักไปทางใจร้อนหงุดหงิดง่าย ถ้าประเภทโมหะจริตประพฤติหนักไปในทางเขลา เหนงซิม งามาย เป็น

ต้น พฤติกรรมการกระทำของคนทั้งหลายเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของจิตมนุษย์ทุกคนที่มีอยู่ในสันดานรวมไปถึงอาการกลัวสิ่งต่าง ๆ ด้วย และเมื่อกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นแล้วจะแสดงออกมาโดยลักษณะการเอาใจหรือการเคารพบูชากราบไหว้ เช่นไหว้บวงสรวง ทำเพื่อให้สิ่งที่ตัวเองกลัวจะได้ไม่มาทำอันตรายแก่ตน จะเห็นได้ว่า จิตใจที่มนุษย์แสดงออกมาแต่ละคนนั้นพื้นฐานก็คือความกลัวที่เกิดจากความไม่รู้และการกลัวที่จะตาย ความตายเป็นเรื่องปกติของมนุษย์ทุกคนที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงไปได้ แต่ถ้าลองสังเกตดูว่า มนุษย์ทำสิ่งใดบ้างเมื่อรู้ว่าตัวเองจะต้องตาย จะเห็นได้ว่า ทุกวันนี้มนุษย์พยายามผลิตสิ่งต่างๆ ที่สามารถทำให้ชนะความตายได้ แม้แต่ผลิตเทคโนโลยีที่ว่าทันสมัยที่สุดนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องมือแพทย์ ยาปฏิชีวนะเพื่อที่จะรักษา ถ้าจะกล่าวตามหลักพุทธศาสนาเรื่องความตายเป็นเรื่องที่ชาวพุทธเข้าใจดี เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงเรื่องความตายไว้มากหลายแห่ง ทำไมพระพุทธเจ้าจะต้องตรัสถึงเรื่องความตายไว้มากมาย การที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสเพราะทรงรู้ว่าชีวิตของสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จักก็ภพก็ชาตินั้นเป็นเรื่องที่สัตว์ทั้งหลายผ่านมากันแล้วในแต่ละภพชาติ การทุกข์ทรมานที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่แบบนี้ไม่รู้จักสิ้นสุด หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสนั้นเพื่อให้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดที่มันทุกแสนทรมาน แม้แต่การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็มีความทุกข์หลายประการที่จะต้องอยู่กันไป แต่เราไม่อาจที่จะรู้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง ถึงแม้จะเข้าใจพระพุทธเจ้าก็ตาม เรื่องคำสั่งสอนพระพุทธเจ้า พวกเราในฐานะชาวพุทธ บางครั้งจะให้เข้าใจหลักธรรมที่ลึกซึ้งก็ยากมากเพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนากรรมวาทีและวิริยวาที คือศาสนาที่สอนเรื่องการกระทำเชื่อกรรมและต้องลงมือกระทำ ก็คือเอาหลักธรรมไปปฏิบัติ เช่นการรักษาศีล 5 ต้องรักษาคือการทำให้ศีล 5 ไม่ต่าง ไม่บกพร่อง ไม่ขาดส่วนวิริยวาที การกล่าวสอนแต่เรื่องให้ทำความเพียร เพราะความเพียรเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลที่ลงมือทำ สามารถบรรลุไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดได้ เมื่อกล่าวถึงศีล ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสพภัยอันตรายจากการสำรวมในศีล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 9 ข้อที่ 212 หน้าที่ 72, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

2. ไตรสรณาคัมภีร์กับคุณค่าทางด้านกฎแห่งกรรม พระพุทธศาสนานั้นมีชื่ออย่างหนึ่งว่า เป็นกรรมวาที หรือ กรรมวาที พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ท่านใช้คำว่าทั้งหลาย คือไม่เฉพาะพระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้น แต่ทุกองค์ทั้งหมด) ไม่ว่าจะเป็พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม แม้องค์ที่อยู่ในยุคปัจจุบันก็ตาม ล้วนเป็นกรรมวาที เป็นกิริยวาที และเป็นวิริยวาที หรือเป็นกรรมวาที และกิริยวาที (เวลาใช้วาที ท่านมีแค่สอง คือกรรมวาทีและกิริยวาที แต่เมื่อเป็นวาทีมีสาม คือเป็นกรรมวาที กิริยวาที และวิริยวาที) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(ป. อ. ปยุตฺโต), 2561) หลักการนี้หมายความว่า..พระพุทธศาสนานั้นสอน..หลักกรรม สอนว่า..การกระทำมีจริง เป็น "กรรมวาที" สอนว่าทำแล้วเป็นอันทำเป็น "กิริยวาที" สอนว่า..ความเพียรพยายามมีผลจริง ให้ทำการด้วยความเพียรพยายามเป็น "วิริยวาที" ให้มีความสำคัญแก่ "ความเพียร" เป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งการเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการหยุดนิ่งเฉยแห่งความเฉื่อยชา เกียจคร้าน."หลักกรรม" ในพระพุทธศาสนา นี้ ท่านสอนไว้เพื่ออะไร ที่เราเห็นชัดก็คือ เพื่อไม่ให้แบ่งคนโดยชาติกำเนิด ให้แบ่งโดยความประพฤติโดยการกระทำ นี่เป็นประการแรก ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า " กมฺมฺนา วสฺสโ โหติ กมฺมฺนา โหติ พฺราหฺมโณ" คนไม่ใช่ต่ำทรามเพราะชาติกำเนิด แต่คนจะเป็นคนต่ำทราม ก็เพราะกรรมคือการกระทำ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 136 หน้าที่ 531, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

คนไม่ใช่พราหมณ์เพราะชาติกำเนิดแต่เป็นพราหมณ์ คือผู้บริสุทธิ์ คือคนดี คนประเสริฐ ก็เพราะกรรมคือการกระทำ ตามหลักการนี้ พระพุทธศาสนายึดเอาการกระทำ หรือความประพฤติมาเป็นเครื่อง

แบ่งแยกมนุษย์ ในแง่ของความประเสริฐ หรือความเลวทราม ไม่ให้แบ่งแยกโดยชาติกำเนิด ความมุ่งหมายในการเข้าใจ "หลักกรรม" ประการที่สองที่ท่านเน้น ก็คือการรับผิดชอบต่อตนเอง คนเรานั้นมักจะซัดทอดสิ่งภายนอก ซัดทอดปัจจัยภายนอก ไม่รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง เวลามองหาความผิด ต้องมองไปที่ผู้อื่นก่อน มองที่สิ่งภายนอกก่อน แม้แต่เดินเตะกระโถนก็ต้องบอกว่าใครเอากระโถนมาวางชุ่มช้ำ ไม่ว่าจะเดินชุ่มช้ำ เพราะฉะนั้น จึงเป็นลักษณะของคนที่ชอบซัดทอดปัจจัยภายนอก แต่พระพุทธศาสนาสอนให้รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง ให้มีการสำรวจตนเองเป็นเบื้องต้นก่อน ประการต่อไป ท่านสอน "หลักกรรม" เพื่อให้รู้จักฟังตนเอง ไม่ฝากโทษชะตาไว้กับปัจจัยภายนอก ไม่ให้หวังผลจากการอ่อนนอนนอนคอยโชค ให้หวังผลจากการกระทำ หลักกรรมในพระพุทธศาสนาสอนว่า ความสำเร็จเกิดขึ้นจากการกระทำตามทางของเหตุผล อนึ่ง "หลักกรรม" ของเรานี้ต้องแยกให้ดี จากลัทธิ 3 ลัทธิในพระไตรปิฎก ท่านกล่าวไว้หลายแห่งเกี่ยวกับลัทธิที่ถือว่าผิดซึ่งต้องถือว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อน เพราะเมื่อพูดไปไม่ชัดเจนพอก็อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจผิด ลัทธิที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าผิดหลักกรรมมีอยู่ 3 ลัทธิ

ลัทธิที่ 1 คือ ปุพเพกตวาท ลัทธิกรรมเก่า

ลัทธิที่ 2 คือ อิศวรนิรมิตวาท ลัทธิที่ถือว่าพระผู้เป็นเจ้าบันดาล หรือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่บันดาล

ลัทธิที่ 3 คือ "อเหตุวาท" ถือว่าความเป็นไปต่างๆ ไม่มีเหตุปัจจัย แล้วแต่โชคชะตา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 62 หน้าที่ 238, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ทั้งสามลัทธินี้พระพุทธศาสนาถือว่า ไม่ทำให้คนมีความเพียรพยายาม เพราะถ้าทุกสิ่งทุกอย่างที่คนเราได้รับ สุขและทุกข์ทั้งหลายที่เราได้ประสบ เป็นเพราะกรรมเก่าบันดาลแล้ว เราก็นอนรอแต่กรรมเก่าจะทำอะไรก็ได้ผล จะแก้ไขอะไรไปก็ไม่มีความประโยชน์ หรือถ้าเชื่อว่าเป็นเพราะอิศวร คือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่บันดาล ก็อ่อนนอนเอาสี ไม่ต้องทำอะไร หรือถ้าถือว่าไม่มีเหตุปัจจัย มันบังเอิญเป็นไปเองแล้วแต่โชคชะตา ผลที่สุดสามลัทธินี้ ไม่ทำให้คนมีการกระทำ ไม่ทำให้คนมีฉันทะมีความเพียรพยายามในการกระทำ เหตุต่างๆ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นลัทธิที่ผิด”

มนุษย์เมื่อเกิดภัยหรือความกลัวก็จะหันมาพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเหล่านี้ แต่ที่พึ่งอันสูงสุดที่เคารพบูชากันอยู่กลับไม่เห็นคุณค่า เพราะว่าการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถขอโชคลาภได้และขอสิ่งต่างๆ ได้หลายอย่าง แต่ตรงกันข้ามถ้ากล่าวถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีแต่สอนให้เลิกถล่น ไม่ได้สอนให้ขออะไรแล้วจะได้สมความปรารถนาก็เลยมีความรู้สึกว่าการทำบุญหรือความดีไม่ได้อะไรกลับมาเลย จึงไม่แปลกเลยว่า ทำไมลัทธิที่อ่อนนอนขอโชคลาภ รอดผลดลบันดาลถึงได้มีผู้คนนิยมนับถือเคารพกราบไหว้กันทุกยุคทุกสมัยไม่มีวันหมดไป จนถึงยุคปัจจุบันนี้และเริ่มมีแตกหน่อสาขาอีกมากมายหลากหลายความคิดและความเชื่อที่ผสมผสานอุปาทานกันเยอะแยะโดยเฉพาะสังคมไทยที่มีความเชื่ออยู่กันมาแบบโบราณ การนับถือผีไหว้ผีกันเมื่อมีลัทธิเทพเข้ามา (ศาสนาพราหมณ์) เกิดความเชื่อที่กลมกลืนกันเรื่องสิ่งลึกลับ จึงเกิดระหว่างผีกับเทพผสมกัน จนกลายมาเป็นศาสนามาร่างทรงองค์เทพที่มีทั้งองค์ผีองค์เทพปนกัน ถึงแม้ว่าในบทพระปริตรนั้นจะมีกล่าวถึงเทพดาหรือภูตผีปีศาจทั้งหลายก็ตาม ถึงแม้ว่าสิ่งลึกลับจะอยู่กันคนละภพภูมิก็ตาม แต่ในบทพระปริตรก็ไม่ได้กล่าวถึงร่างทรงหรือองค์เจ้าประการใด มีแต่กล่าวการสาธยายพระปริตรให้พวกรุกขเทวดามาฟัง เช่นในบท เมตตปริตร เป็นต้นไม่ได้สวดเพื่ออ่อนนอนหรือขับไล่ให้เขาไป แต่สวดเพื่อให้รุกขเทวดาเหล่านั้นมาฟังธรรม (พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์, 2548) แต่ในยุคปัจจุบันนี้กลับคิดไปอีกอย่างหนึ่งพอนานเข้าก็จับต้นชนปลายกันไม่รู้เรื่องว่าความเป็นมาคืออะไร ก็เลยกลายเป็นว่าใครคิดขออะไรก็บูชาสวดไหว้กันไปเป็นร่างทรงไป และมีชื่อแปลกเริ่มเข้ามาแทนชื่อเดิมๆ เช่น เทพ 4 จี เทพ 5 จี เป็นต้น จะเห็นว่า

ความเชื่อทั้งหลายเหล่านี้เป็นเรื่องที่ชาวพุทธบางคนไม่เข้าใจ แยกแยะไม่ได้ก็เลยเข้าใจไปว่าเป็นคำสอน พระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของวัดเป็นเรื่องของพระที่ทำพิธี จึงเป็นเรื่องที่สำคัญมากสำหรับชาวพุทธ แม้พระภิกษุเองก็ไม่เข้าใจเมื่อบวชเข้ามาไม่ได้ศึกษาหลักธรรมที่แท้จริงเมื่อบวชมาไม่รู้ไม่เรียนก็จะทำในสิ่งที่ตัวเองได้เรียนรู้มาแต่เป็นการเรียนรู้เรื่องทางโลกที่เคยรู้มาก็เอาความรู้แบบทางโลกมาใช้ในการดำเนินชีวิตแบบพระโดยไม่เกี่ยวกับหลักธรรมอะไรเลย จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาไม่แพร่หลายออกไปอย่างถูกต้อง ถูกธรรม การบวชก็เพียงอยู่ให้โยมได้ทำบุญนิมนต์ไปสวดเพียงเท่านั้น และก็จะเป็นแบบนี้ไปตลอดแทบทุกวัด ต่อไปการบวชเข้ามาที่อยู่ได้นานๆ ก็เพียงดูแลศาสนสมบัติให้วัดไม่ให้วัดร้างเท่านั้น เพราะมีหลายเหตุหลายปัจจัยที่ในอนาคตวัดจะร้างมากขึ้น คนบวชน้อยลง ถึงมีประเพณีบวชที่เหลือเพียง 15 วันหรืออาจจะ 3 วัน 7 วัน การที่จะบวชเพื่อจำพรรษาก็ลดน้อยลงไปถึงจะมีบวชเข้าพรรษาก็ไม่ได้อยู่จำพรรษาตลอดไป เพราะฉะนั้น จึงเป็นเรื่องใหญ่ในอนาคต (วิกฤต) ในพุทธศาสนา คำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนายังอยู่ได้ตลอดไป แต่ผู้สืบทอดรักษาคำสอนให้อยู่ตลอดไปคงหายากขึ้น ต่อไปคงต้องมอบหน้าที่ให้โยมอุบาสกและอุบาสิกาได้ดูแลกันสืบทอดไป เพราะพระธรรมวินัยที่จะเหมาะสมสำหรับบุคคลที่จะเข้ามาบวชด้วยศรัทธาในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าคงไม่มี และหมดไปตามกาลเวลาตามยุคสมัย

3. ไตรสรณาคมน์กับคุณค่าทางด้านวิถีชีวิตการหลุดพ้น การบวชเป็นการใช้กระบวนการเข้าถึง ไตรสรณาคมน์ก่อน โดยจะพบลักษณะการบวชนี้ว่า ตีสรณคณอุปสัมปทาหรือ ไตรสรณคณอุปสัมปทา แปลว่า การอุปสมบทด้วยการเข้าถึงไตรสรณะ หมายถึงการบวชเป็นภิกษุโดยการรับไตรสรณคณณ์ หมายถึง การอุปสมบทเป็นภิกษุแบบหนึ่งในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ในสมัยต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้าประทานอุปสมบทเอง เรียกว่า เอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อมาทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชกุลบุตรให้เป็นภิกษุได้โดยวิธีให้กุลบุตรนั้นรับไตรสรณคณณ์เท่านั้น ซึ่งการบวชแบบนี้สำเร็จได้โดยบุคคล คือ พระสาวกรูปใดรูปหนึ่งก็สามารถบวชกุลบุตรได้ ต่อมาทรงอนุญาตวิธีการอุปสมบทโดยสงฆ์ คือ ให้ทำเป็นสังฆกรรมที่เรียกว่าแบบญัตติจตุตถกรรมวาจา จึงเลิกวิธีบวชพระแบบตีสรณคณอุปสัมปทา แต่ทรงอนุญาตให้ใช้วิธีนี้บวชสามเณร สรณคณณ์จึงถูกจัดไว้อันดับแรกนักปราชญ์ท่านมีข้ออุปมาไว้ควรแก่การยั้งศรัทธาให้จงกามว่า พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ชี้ทางพระธรรมเปรียบเหมือนทางดีหรือพื้นที่ที่ปลอดภัย พระสงฆ์เปรียบเหมือนผู้เดินทางถึงที่ที่ปลอดภัย พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนป่าหิมพานต์ พระธรรมเปรียบเหมือนโอสถที่เกิดแต่ป่าหิมพานต์นั้น พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ไม่มีโรคเพราะชื่อยา พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ชุ่มทรัพย์ พระธรรมเปรียบเหมือนชุ่มทรัพย์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนชนผู้ได้ชุ่มทรัพย์พระพุทธเจ้าได้ชื่อว่าสรณะ เพราะกำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย โดยการให้ดำเนินไปในสิ่งที่ประโยชน์ ละสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พระธรรมได้ชื่อว่าสรณะ เพราะกำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย โดยการให้ข้ามกันดาร คือภพ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ได้รับความชุ่มชื้น พระสงฆ์ได้ชื่อว่าสรณะ เพราะกำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย โดยการเป็นบุญอันยิ่ง ให้ผลอันไพบุลย์ พระพุทธเจ้า เป็นที่ระลึกให้มั่นใจว่า มนุษย์ คือเราทุกคนนี้มีสติปัญญาความสามารถที่อาจฝึกปรือ หรือพัฒนาให้บริบูรณ์ได้ สามารถยังรู้สัจธรรม บรรลุความหลุดพ้นเป็นอิสระไร้ทุกข์ล้นเหลือโลกธรรม และมีความดีสูงเลิศที่แม้แต่เทพเจ้าและพรหมก็เคารพบูชา พระธรรม เป็นที่ระลึกให้มั่นใจว่า ความจริงหรือสัจธรรมเป็นภาวะที่ดำรงอยู่โดยธรรมดา สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัย ถ้ารู้จักมองดู รู้ เข้าใจ สิ่งทั้งหลายตามสภาวะที่มันเป็นจริง นำความรู้ธรรม คือความจริงมาใช้ประโยชน์ ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายด้วยความรู้เท่าทันสภาวะ และกระทำที่ตัวเหตุปัจจัย ก็จะแก้ไขปัญหาลดได้ดีที่สุด เข้าถึงธรรมและมีชีวิตที่ดีที่สุด พระสงฆ์เป็นที่

ระลึกให้มั่นใจว่า สังคมดีงามมีธรรมเป็นรากฐาน ประกอบด้วยสมาชิกผู้มีจิตใจใฝ่หรือห่างทุกข์เป็นอิสระเสรี แม้มีพัฒนาการแห่งจิตปัญญาในระดับแตกต่างกัน แต่ก็อยู่ร่วมกันด้วยดี มีความเสมอกันโดยธรรม

มนุษย์ทุกคนมีส่วนร่วมอยู่ร่วมสร้างสังคมด้วยการรู้ธรรม และปฏิบัติธรรมตามธรรม บรรดาหมู่ชน ย่อมมีหลักที่บอกถึงสถานอันเป็นที่อยู่ จะสร้างบ้านสร้างเรือน ย่อมมีหลัก คือเสาเป็นที่ตั้งของชื่อกาน บ้านเรือนจึงจะต่อก่อตั้งเป็นหลังพึ่งพิงอิงอาศัยได้ การเดินทางด้วยพาหนะย่อมมีหลักบอกเส้นทางที่อยู่และที่ไป เมื่อจับหลักได้ ก็ย่อมมั่นใจว่าเดินทางได้ไม่ผิด การเดินทางจึงต้องมีหลักดี จึงไม่เสียการ แต่ถ้ามีหลักที่เสีย หมายถึง การเสียหลัก ยานพาหนะนั้นย่อมไม่ไปสู่ที่หมาย ในพระพุทธศาสนาก็มีเสาหลักเป็นสรณะที่พึ่ง 3 หลัก คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ สังฆรัตนะ ทั้ง 3 นี้ ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องเข้าถึงสามหลักนี้ก่อน จึงได้ชื่อว่ามีหลัก มีแบบ มีบท พระพุทธเจ้า คือหลักแห่งชีวิตของเรา พระธรรม คือแบบที่เป็นคำสอนให้ปฏิบัติ พระสงฆ์ คือผู้ช่วยบอกบท แนะนำสั่งสอน ให้เข้าใจการเรียนรู้ในพระประยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ จึงต้องเริ่มต้นจากความเข้าใจในพระรัตนตรัยก่อน

บทสรุป

ไตรสรณาคมนั้นกับคุณค่าทางด้านความเชื่อ เช่นการรักษาศีล 5 ต้องรักษาคือการทำให้ศีล 5 ไม่ต่าง ไม่บกพร่อง ไม่ขาดส่วนวิริยะวาที การกล่าวสอนแต่เรื่องให้ทำความเพียร เพราะความเพียรเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลที่ลงมือทำ สามารถบรรลุไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดได้ เมื่อกล่าวถึงศีล ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากการสำรวมในศีล และมีคุณค่าทางด้านกฎแห่งกรรม พระพุทธศาสนานี้มีชื่ออย่างหนึ่งว่า เป็น กรรมวาที หรือ กรรมวาที พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ท่านใช้คำว่าทั้งหลาย คือไม่เฉพาะพระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้น แต่ทุกองค์ทั้งหมด) ไม่ว่าจะเป็พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม แม้องค์ที่อยู่ในยุคปัจจุบันก็ตาม ล้วนเป็นกรรมวาที เป็นกิริยาที และเป็นวิริยวาที หรือเป็นกรรมวาที และกิริยาที อีกทั้งยังมีคุณค่าทางด้านวิถีชีวิตการหลุดพ้น การบวชเป็นการใช้กระบวนการเข้าถึงไตรสรณาคมนก่อน โดยจะพบลักษณะการบวชนี้ว่า ตีสรณคณอุปสัมปทาหรือ ไตรสรณคณอุปสัมปทา แปลว่า การอุปสมบทด้วยการเข้าถึงไตรสรณะ หมายถึงการบวชเป็นภิกษุโดยการรับไตรสรณคณณ์ หมายถึงการอุปสมบทเป็นภิกษุแบบหนึ่งในพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพุทธโฆสเถระ. (2555). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 34. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2558). *พุทธมามกะ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน โครงการสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2544). *พุทธธรรม (ปรับขยาย)*. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2561). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 31. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต). (2563). *สวดมนต์ ต้องไม่ไค่นสาธยาย*. กรุงเทพมหานคร บริษัทพิมพ์สวยจำกัด.
- พระคันธสารากวีวงศ์. (2548). *พระปริตรธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 14. นครปฐม: บริษัท ซีเอไอเซ็นเตอร์ จำกัด.
- นายถิรพิทย์ สุริวงษ์. (2561). การศึกษาวิเคราะห์การเข้าถึงไตรสรณคมน์ของชาวพุทธในสังคมไทย. *พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2548). *พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วศิน อินทสระ. (2556). *คุณพระรัตนตรัยและการเข้าถึง*. สมุทรปราการ: บริษัท ชุมทองอุสาหกรรม การพิมพ์.

